

ТРУДОВЕ ПРАВО, ПРАВО СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

УДК 349.2

DOI <https://doi.org/10.32782/klj/2026.1.19>

Кіліміченко А. О.,
доктор філософії,
доцентка кафедри трудового права
та права соціального забезпечення
Національного університету «Одеська юридична академія»
ORCID: 0000-0002-7885-8280

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА СТРУКТУРИ ПРАВА НА ЗАЙНЯТІСТЬ ЯК СУБ'ЄКТИВНОГО ПРАВА

Анотація. У статті аналізується співвідношення права на працю та права на зайнятість, що проявляється в їх єдності, взаємодії та відмінностях. Зроблено висновок, що незважаючи на тісний взаємозв'язок зазначених прав, право на зайнятість є самостійним суб'єктивним правом особи, що є більш широким ніж право на працю, оскільки крім провадження трудової діяльності охоплює інші види діяльності, не заборонені законом.

Виокремлюються та аналізуються окремі елементи структури права на зайнятість як самостійного суб'єктивного права. Обґрунтовується, що структура суб'єктивного права на зайнятість включає певні можливості (правомочності) особи. Саме в такому розумінні у структурі суб'єктивного права на зайнятість виділяються наступні правомочності особи: по-перше, право на власні дії, що передбачає право на вільно обрану зайнятість, вільний вибір місця, виду діяльності та роду занять; по-друге, право на чужі дії, а саме дії з боку зобов'язаного суб'єкта; по-третє, право звертатися за захистом права на зайнятість у разі його порушення.

Зазначається, що право на власні дії пов'язане з правомочністю особи на вільний вибір того чи іншого виду діяльності, не забороненого законом. Праву на чужі дії у структурі права на зайнятість кореспондують конкретні обов'язки зобов'язаних сторін, передбачені законами України, низкою підзаконних нормативно-правових актів. У разі порушення права на зайнятість необхідно закріпити на законодавчому рівні право особи звернутися зі скаргою до центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері нагляду та контролю за додержанням законодавства про працю, та/або до суду.

Ключові слова: зайнятість, право на працю, право на зайнятість, структура права на зайнятість, право на власні дії, право на чужі дії, право на захист порушеного права на зайнятість, законодавство України.

Kilimichenko A. O. General characteristics of the structure of the right to employment as a subjective right

Abstract. The article analyses the relationship between the right to work and the right to employment, which manifests itself in their unity, interaction and differences. It concludes that despite the close interconnection between these rights, the right to employment is an independent subjective right of an individual, which is broader than the right to work, since, in addition to performing work activities, it covers other types of activities that are not prohibited by law.

Individual elements of the structure of the right to employment as an independent subjective right are identified and analysed. It is argued that the structure of the subjective right to employment includes certain possibilities (powers) of a person. It is in this sense that the following powers of a person are identified in the structure of the subjective right to employment: firstly, the right to one's own actions, which implies the right to freely chosen employment, free choice of place, type of activity and occupation; secondly, the right to the

actions of others, namely the actions of the obligated entity; thirdly, the right to seek protection of the right to employment in case of its violation.

It is noted that the right to one's own actions is related to the right of a person to freely choose a particular type of activity that is not prohibited by law. The right to the actions of others in the structure of the right to employment corresponds to the specific obligations of the obligated parties, as provided for by the laws of Ukraine and a number of subordinate regulatory legal acts. In the event of a violation of the right to employment, it is necessary to enshrine in law the right of individuals to file a complaint with the central executive body responsible for implementing state policy in the field of supervision and control over compliance with labour legislation, and/or with the courts.

Key words: *employment, right to work, right to employment, structure of the right to employment, right to one's own actions, right to the actions of others, right to protection of the violated right to employment, legislation of Ukraine.*

Вступ. У національному законодавстві право на зайнятість вперше було закріплене у ст. 3 Закону України «Про зайнятість населення» від 05 липня 2012 року № 5067-VI [1], проте до теперішнього часу залишається недостатньо дослідженим у науці трудового права. Окремі аспекти права на зайнятість як суб'єктивного права аналізуються у працях В.В. Жернакова, Т.Г. Маркіної, Р.І. Шабанова, О.С. Щукіна. Водночас сформовані наукові позиції зазначених учених, сформульовані ними висновки та пропозиції щодо визнання та здійснення права на зайнятість як самостійного суб'єктивного права потребують нових підходів і подальшого розвитку з урахуванням сучасних викликів і тенденцій динаміки ринку праці, оновлення актів чинного законодавства України, необхідності адаптації національного законодавства та юридичної практики до стандартів ЄС у сфері зайнятості, імплементації кращого законодавчого досвіду зарубіжних країн, насамперед країн ЄС, у цій царині.

Перед науковцями в галузях трудового права та права соціального забезпечення стоїть завдання розробки ефективного юридичного механізму забезпечення права на зайнятість, що включає не тільки його визнання, а й гарантування, охорону та захист нарівні з аналогічним механізмом забезпечення права на працю.

Одним із актуальних теоретичних і практичних питань забезпечення ефективного здійснення права на зайнятість є дослідження структури зазначеного права як суб'єктивного права.

Метою статті є визначення та загальна характеристика елементів структури права на зайнятість як самостійного суб'єктивного права.

Виклад основного матеріалу. Незважаючи на те, що на законодавчому рівні право на працю і право на зайнятість закріплені як окремі права, аналіз чинного законодавства України свідчить про те, що законодавець доволі часто не розмежовує поняття «право на працю» і «право на зайнятість» і припускається фактичного ототожнення цих понять. Співвідношення права на працю і права на зайнятість полягає в їх єдності, взаємодії та відмінностях між зазначеними поняттями.

Право на працю та право на зайнятість є тісно взаємопов'язаними. Аналіз міжнародно-правових актів і актів національного законодавства дозволяє стверджувати, що право на зайнятість передуює праву на працю, є його передумовою. У такому розумінні варто визнати первинність права на зайнятість щодо права на працю. Але воно ніяк не може розглядатися як таке, що переслідує тільки мету втілення у дійсність права на працю. Організаційно-правові форми зайнятості населення за частиною першою ст. 4 Закону України «Про зайнятість населення» не обмежуються працею за наймом на умовах трудового договору (контракту) або на інших умовах, передбачених законодавством.

Право на зайнятість є самостійним суб'єктивним правом особи, що є більш широким ніж право на працю, оскільки крім провадження трудової діяльності охоплює інші види діяльності, не заборонені законом, про які зазначається в частині першій ст. 4 Закону України «Про зайнятість населення». Право на зайнятість, нарівні з правом на працю, доцільно передбачити у розділі II «Права, свободи та обов'язки людини і громадянина» Конституції України у переліку соціальних прав людини і громадянина. Ідеться про

норми, які у теперішній час закріплені у ст. 3 «Право на зайнятість» Закону України «Про зайнятість населення».

Право на зайнятість як самостійне суб'єктивне право має свою структуру. При цьому йдеться саме про структуру, а не про зміст зазначеного права. Потрібно врахувати, що у загальній теорії права виділяється не зміст, а структура суб'єктивного права, що включає певні можливості особи. Категорія «зміст» розглядається як елемент структури правовідносин.

Натомість вітчизняні науковці при дослідженні права на зайнятість як суб'єктивного права характеризують його зміст. Так, Р.І. Шабанов вважає, що до змісту права на зайнятість входять два права: право на сприяння зайнятості та право на забезпечення зайнятості. На думку вченого, «право на зайнятість є абсолютним суб'єктивним правом... що охоплює право на державне сприяння зайнятості та право на забезпечення зайнятості з метою соціального захисту від безробіття» [2, с. 66]. При цьому Р.І. Шабанов зазначає, що «забезпечення у сфері зайнятості являє собою надання громадянам необхідної кількості роботи, гарантій з отримання цієї роботи та її збереження, а сприяння є, насамперед, створенням державою умов для отримання роботи, професійного розвитку та підвищення конкурентоспроможності на ринку праці» [2, с. 80].

О.С. Щукін також пише про зміст права на зайнятість, хоча слушно відзначає, що зміст зазначеного права «складають окремі правомочності, що надаються особі у відповідних правовідносинах та гарантуються з боку держави [3, с. 27].

О.С. Щукін, аналізуючи зміст права на зайнятість, пропонує виділяти наступні елементи змісту зазначеного права: право на працевлаштування; право на професійну орієнтацію; право на професійне навчання; право на професійну підготовку; право на участь у громадських роботах та інших роботах тимчасового характеру; право на вибір місця, виду діяльності та роду занять; право на соціальний захист у разі настання безробіття; право на трудову діяльність за кордоном; право на захист від проявів дискриміна-

ції у сфері зайнятості населення; право особи на доступ до інформації у сфері зайнятості населення; право на захист прав у сфері зайнятості населення; право на захист від незаконного звільнення [3, с. 27-30].

Проте вчений необґрунтовано розглядає зазначені права як складові права на зайнятість. У Законі України «Про зайнятість населення», крім закріпленого у ст. 3 права на зайнятість, закріплені такі права: право особи на вільний вибір місця, виду діяльності та роду занять (ст. 6); право особи на професійну орієнтацію (ст. 7); право особи на професійне навчання (ст. 8); право особи на соціальний захист у разі настання безробіття (ст. 9); право особи на трудову діяльність за кордоном (ст. 10); право особи на захист від проявів дискримінації у сфері зайнятості населення (ст. 11); право особи на доступ до інформації у сфері зайнятості населення (ст. 12); право особи на захист прав у сфері зайнятості населення (ст. 13). Перелік передбачених у статтях 7-13 Закону України «Про зайнятість населення» прав варто розглядати як окремі права у сфері зайнятості, а не складову закріпленого у ст. 3 цього Закону права на зайнятість.

Варто звернути увагу на те, що і у тексті Закону України «Про зайнятість населення» розмежовуються право на зайнятість (ст. 3) і права у сфері зайнятості. Зокрема, у ст. 13 Закону закріплене право особи на захист прав у сфері зайнятості населення.

Наукова позиція Р.І. Шабанова і О.С. Щукіна щодо розгляду права на зайнятість як самостійного суб'єктивного права заслуговує на підтримку, але викликає заперечення в частині виокремлення змісту, а не структури зазначеного права. І річ не тільки у застосуванні різних термінів.

Викликає заперечення висловлена Р.І. Шабановим точка зору про виокремлення у змісті права на зайнятість двох прав – права на сприяння зайнятості та права на забезпечення зайнятості. На нашу думку, сприяння зайнятості та забезпечення зайнятості є категоріями, що належать до гарантій права на зайнятість. А самі права на сприяння зайнятості та забезпечення зайнятості не можуть бути елементами структури права на зайнятість, у якій варто виділяти конкретні право-

мочності особи, що мають бути забезпечені державою в особі уповноважених органів та можуть бути захищені у разі їх порушення у передбачених законом формах і порядку.

Не можна погодитися й з висновком О.С. Щукіна щодо змісту права на зайнятість, оскільки вчений, як уже відзначалося, не виокремлює зазначене право від інших прав особи у сфері зайнятості населення. Позиція науковця почасти є виправданою, адже в самому тексті Закону України «Про зайнятість населення» законодавець іноді не розмежовує право на зайнятість і права у сфері зайнятості. Так, ст. 13 Закону України «Про зайнятість населення» іменується «Право особи на захист прав у сфері зайнятості населення», а в тексті цієї статті йдеться про «порушення права особи на зайнятість».

Характеристика структури права на зайнятість як самостійного суб'єктивного права особи має ґрунтуватися на відповідних розробках представників загальної теорії права. Так, на думку П.М. Рабіновича, володіючи суб'єктивним юридичним правом, особа набуває таких можливостей (свобод): самій чинити певні активні дії (право на свої дії); вимагати від інших суб'єктів вчинення певних дій (право на чужі дії); звертатися до держави за захистом, примусовим забезпеченням свого юридичного права (право на забезпечувальні дії держави) [4, с. 79]. Інші представники загальної теорії права також виокремлюють у структурі суб'єктивного права відповідні правомочності суб'єкта [5, с. 231; 6, с. 315].

Саме в такому розумінні у структурі права на зайнятість як суб'єктивного права варто виділяти наступні правомочності особи: по-перше, право на власні дії, що передбачає право на вільно обрану зайнятість, вільний вибір місця, виду діяльності та роду занять; по-друге, право на чужі дії, а саме дії з боку зобов'язаного суб'єкта; по-третє, право звертатися за захистом права на зайнятість у разі його порушення.

Якщо у структурі права на зайнятість виокремлювати певні можливості (правомочності) особи, то доцільно виходити з визначення поняття зайнятості у п. 7 частини першої ст. 1 Закону України «Про зайнятість

населення» як діяльності особи. Тобто право на власні дії як елемент структури права на зайнятість передбачає вільний вибір особою певного виду діяльності, не забороненого законом. Окремі з таких видів діяльності закріплені в частині першій ст. 4 Закону України «Про зайнятість населення».

Варто констатувати, що законодавець не є послідовним у визначенні виду діяльності, яку особа вільно обирає, реалізуючи право на зайнятість. Так, у частині третій ст. 3 Закону України «Про зайнятість населення» зазначається про забезпечення зайнятості «шляхом встановлення трудових відносин, що регламентуються трудовими договорами (контрактами)». Натомість у частині першій ст. 4 цього Закону йдеться про те, що «до зайнятого населення належать особи, які працюють за наймом на умовах трудового договору (контракту) або на інших умовах, передбачених законодавством...». Положення частини першої ст. 4 заслуговують на підтримку, оскільки передбачають виконання роботи й на інших умовах, зокрема, на умовах цивільно-правових договорів, пов'язаних із працею. У зв'язку з цим зазначене вище положення частини третьої ст. 3 Закону України «Про зайнятість населення» необхідно узгодити з положеннями частини першої ст. 4 цього Закону.

Праву на чужі дії у структурі права на зайнятість кореспондують обов'язки зобов'язаних сторін. Зокрема, разом з правами закон покладає на роботодавців чітко визначені обов'язки у сфері зайнятості. Так, роботодавці зобов'язані інформувати державну службу зайнятості про попит на робочу силу та про наявні вакансії. Роботодавці зобов'язані у визначеному порядку і в повному обсязі подавати центрам зайнятості дані про вільні робочі місця (вакансії) на своєму підприємстві. Це положення забезпечує актуальність єдиної бази вакансій і прозорість ринку праці. З метою сприяння легальній зайнятості закон забороняє роботодавцям приховувати факти найму працівників: використання праці без оформлення трудових відносин або інші дії, спрямовані на приховування трудових відносин, є протиправними.

Конкретні дії інших зобов'язаних суб'єктів

передбачені Законом України «Про зайнятість населення», іншими законами України, низкою підзаконних нормативно-правових актів.

Важливим є те, що у чинному Законі України «Про зайнятість населення», крім закріплення права на зайнятість, передбачене також право особи на захист зазначеного права у разі його порушення. Згідно з частиною першою ст. 13 цього Закону кожен має право на оскарження рішень, дій або бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій незалежно від форми власності, виду діяльності та господарювання, фізичних осіб, що застосовують найману працю, а також дій або бездіяльності посадових осіб, що призвели до порушення права особи на зайнятість, відповідно до законодавства.

Недоліком зазначеної норми, як видається, є її відсильний характер. У зв'язку з цим положення «відповідно до законодавства» ст. 13 Закону України «Про зайнятість населення» потребує конкретизації. Необхідно чітко передбачити у ст. 13 Закону до яких органів вправі звернутися особа зі скаргою на рішення, дії або бездіяльність суб'єктів, зазначених у цій статті. Пропонується виключити з частини першої ст. 13 слова «відповідно до законодавства» і доповнити її окремим реченням такого змісту: «У разі порушення прав на зайнятість особа має право звернутися із скаргою до центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері нагляду та контролю за додержанням законодавства про працю, та/або до суду».

Висновки. Визначення чіткої структури права на зайнятість як самостійного суб'єктивного права необхідне для забезпечення його ефективного здійснення, вдосконалення чинного законодавства у сфері зайнятості населення.

Незважаючи на тісний взаємозв'язок права на працю і права на зайнятість, останнє є самостійним суб'єктивним правом особи, що є більш широким ніж право на працю, оскільки крім провадження трудової діяльності охоплює інші види діяльності, не заборонені законом. Про окремі види такої діяльності зазначається в частині першій ст. 4

Закону України «Про зайнятість населення».

Структура суб'єктивного права на зайнятість включає певні можливості (правомочності) особи. Саме в такому розумінні у структурі суб'єктивного права на зайнятість доцільно виділяти наступні правомочності особи: по-перше, право на власні дії, що передбачає право на вільно обрану зайнятість, вільний вибір місця, виду діяльності та роду занять; по-друге, право на чужі дії, а саме дії з боку зобов'язаного суб'єкта; по-третє, право звертатися за захистом права на зайнятість у разі його порушення.

Право на власні дії як елемент структури права на зайнятість передбачає конкретні правомочності особи. Якщо зайнятість визначається в Законі України «Про зайнятість населення» як діяльність особи, то право на власні дії доцільно пов'язувати з правомочністю особи на вільний вибір того чи іншого виду діяльності, не забороненого законом.

Праву на чужі дії у структурі права на зайнятість кореспондують конкретні обов'язки зобов'язаних суб'єктів, передбачені Законом України «Про зайнятість населення», іншими законами України, низкою підзаконних нормативно-правових актів.

У разі порушення права на зайнятість особа має право звернутися із скаргою до центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері нагляду та контролю за додержанням законодавства про працю, та/або до суду, про що необхідно зазначити у ст. 13 Закону України «Про зайнятість населення».

Останніми роками до базового Закону України «Про зайнятість населення» було внесено чимало змін і доповнень, у тому числі зумовлених умовами воєнного стану у зв'язку з російською агресією, спрямованих на осучаснення його положень. Проте ці зміни та доповнення мають здебільшого фрагментарний характер. Доцільно здійснити комплексний перегляд Закону України «Про зайнятість населення» з метою усунення внутрішніх суперечностей, дублювання норм інших нормативно-правових актів і розробити нову редакцію зазначеного Закону, зорієнтованого й на післявоєнну відбудову та відновлення нашої країни.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Про зайнятість населення: Закон України від 05 липня 2012 року № 5067-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 24. Ст.243.
2. Шабанов Р.І. Доктрина зайнятості як складова соціального захисту населення від безробіття: дис. ...докт. юрид. наук: 12.00.05. Харків, 2015. 418 с.
3. Щукін О.С. Забезпечення зайнятості та працевлаштування: навч.-метод. посіб. Одеса: Фенікс, 2016. 412 с.
4. Рабінович П.М. Основи загальної теорії права та держави. Видання 5-те, зі змінами. Навчальний посібник. К.: Атіка, 2001. 176 с.
5. Загальна теорія права: Підручник /За заг. ред. М.І. Козюбри. К.: Ваїте, 2015. 392 с.
6. Загальна теорія права: підручник [О.В. Петришин, Д.В. Лук'янов, С.І. Максимов, В.С. Смородинський та ін.]; за ред. О.В. Петришина. Харків: Право, 2020. 568 с.

Дата першого надходження статті до видання: 20.12.2025

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 22.01.2026

Дата публікації (оприлюднення) статті: 17.04.2026